

עסקים חברתיים בארגונים חברתיים בישראל: סוגיות בהתאגדות ובמיסוי

גליה פיט

עסקים חברתיים הפכו, בעת האחרונה, להיות הבון-טון של החברה האזרחית ומודל פעולה מסקרן ומעניין עבור תאגידים בשוק החופשי, ארגוני פילנתרופיה ורשויות הממשל בישראל. אף שאין בישראל הגדרה מוסכמת למונח "עסקים חברתיים", על החוקרים בתחום ועל הפעילים בו מקובלת הגישה כי מדובר בפעילות למען מטרה חברתית, במתודולוגיה או במודל עסקי. במאמר מונחת תשתית לבירור גבולות ההגדרה של עסקים חברתיים. כך, למשל, ראוי לשאול מהי "מטרה חברתית" וכן מי מחליט מהי אותה "מטרה חברתית" שכדאי לפעול למענה במודל עסקי. האם די בכך שכספי הפעילות מופנים למטרה חברתית, או שמא המטרה החברתית צריכה להיות מגולמת בפעילות העסקית עצמה? כמו כן ראוי לבחון מהו "מודל עסקי"? האם די במודל בר-קיימא המכסה את הוצאותיו בלבד? האם ראוי ורצוי מודל עסקי רווחי? ולאן מופנים הרווחים?

בחלקו הראשון של המאמר מוצגת תורתו של פרופ' מוחמד ינוס בעניין זה, אשר עומדת ביסוד הדברים שבהם עוסק המאמר. בחלקו השני של המאמר מוצגות דוגמאות רלוונטיות מן המתרחש בישראל, ונערך ניתוח באשר לדרכי הפעולה האפשריות העומדות בפני עמותה המבקשת להקים עסק חברתי כחלק מפעילותה. דיני מס ערך מוסף ודיני מס הכנסה רלוונטיים משמשים כפריזמה לדיון, והם בעלי חשיבות בשני רבדים: ברובד הראשון והמידיי נחשפת מעורפלותם של דיני המס ביחס לסוגיה שבנדון, ובמקביל, נחשפת חשיבותם בתהליך קבלת ההחלטות של עמותה המבקשת לפעול במודל של עסק חברתי. מכאן נגזרת המסקנה כי במטרה לעודד ולתמרץ הקמתם של עסקים חברתיים ניתן לפעול באמצעות תיקון או הבהרת דיני המס. ברובד השני, הדיון בהגדרתם של עסקים חברתיים דרך דיני המס מאיר היבטים של צדק חלוקתי וחלוקת עושר שראויים לעיון מחדש גם ביחס לפעילות עסקים "רגילים" בשוק החופשי.

מבוא

עסקים חברתיים הפכו להיות הבון-טון של ארגוני החברה האזרחית, וקונספט מסקרן עבור קרנות פילנתרופיה מסורתית מצד אחד ותאגידים עסקיים מן העבר השני. מאמר זה מבקש להניח תשתית לדיון בשאלת ההגדרה של עסק חברתי.

גישתו של פרופ' מוחמד ינוס (Yunus)¹ תהווה פריזמה לדיון זה, והוא יכלול בעיקרו התייחסות לשיקולים פרקטיים וקונקרטיים מדיני המיסוי וההתאגדות המונחים ביסוד דרכו של ארגון חברתי שמבקש לפעול במודל של עסק חברתי. שיקולים מדיני המיסוי מאירים סוגיות של צדק חלוקתי, הבאות לידי ביטוי מזווית מחודשת באמצעות קונספט העסקים החברתיים. כך, באמצעות קונספט זה ניתנת לנו ההזדמנות לעיין מחדש בהעדפותינו, בבחירותינו ובערכינו כחברה (Society), המתבטאים במודלים של פעולה "עסקית" ובמודלים של פעולה "חברתית".

בחלקו הראשון של מאמר זה אציג את הרקע לדברים ואתיחס בצורה תמציתית לעקרונות היסוד של העסק החברתי כפי שהם מוצגים בכתביו של פרופ' ינוס. בחלקו השני של המאמר אבחן, ממעוף הציפור, את עיקרי המרחב הנורמטיבי (בהקשר של מיסוי והתאגדות) המכתיב את שיקוליהם של ארגונים חברתיים בבחירתם לפעול במודל של עסק חברתי. בתוך כך, אשתדל להצביע על שאלות היסוד שיש לעיין בהן באותם הקשרים כדי לעצב הסדרי מדיניות אשר יאפשרו הקמת עסקים חברתיים בישראל ויעודדו פעולה באמצעותם.

א. רקע – האם זה עסק חברתי?

"החצר הנשית" היא עמותה רשומה הפועלת להעצמת נערות ונשים צעירות ביפו. העמותה מציעה לנשים הצעירות מרחב פתוח: "מקום בית" שאליו תוכלנה לבוא בכל עת – לנוח, לבשל ולאכול, להיות בחברה נעימה ולשוחח עם נשות מקצוע. במרחב הפתוח אפשר גם להשתתף בחוגים שונים וליהנות מעיצוב שיער מידי ספר בעל מוניטין מבית "שוקי זיקרי". העמותה מעוניינת להקים חנות אופנה, ובכך להשיג מטרה כפולה: ראשית, במסגרת החנות תוכלנה נשים צעירות להשתלב כזבניות ולרכוש הכשרה וניסיון תעסוקתי; ושנית, באמצעות רווחי החנות ניתן יהיה לממן חלק מפעילויות העמותה ובאופן כזה לצמצם, ולו במעט, את התלות בפילנתרופיה. האם זהו עסק חברתי?

עמותה אחרת פועלת ביפו להעצמת נשים ערביות, ומציעה לנשים להשתתף בקורסים ללימוד שפות, קורסים ללימוד שימושים בסיסיים במחשב ועוד. קבוצת נשים, משתתפות הקורסים, מתארגנת, בעזרת העמותה, לפעילות עסקית בתחום התפירה. הנשים קונות בדים, תופרות מהן בגדים ומוכרות אותם בעיר. בהמשך הן נעזרות במעצבת טקסטיל ותופרות בוכות בסגנון ייחודי, הנמכרות בחנויות ובמוזיאונים בסביבה. רווחי המכירות מיועדים לנשים התופרות בקבוצה; עבור חלק מהן זוהי הפעם הראשונה בחייהן שהן עובדות ומשתכרות למחייתן. האם זהו עסק חברתי? אלו הן דוגמאות לפרויקטים שהקליניקה ליזמות עסקית וצדק כלכלי מלווה בפעילותה בשנתיים האחרונות (להלן: "חנות חברתית" ו"פרויקט תפירה" בהתאמה), ואשוב אליהן בחלקו השני של המאמר. אין הן אלא קצה הקרחון של מגמה הולכת ומתרחבת של פרויקטים המשלבים אלמנטים חברתיים ואלמנטים עסקיים בפעילותם. אכן, בזמן האחרון עסקים חברתיים הפכו להיות הבון-טון בשיח ובעשייה של ארגוני החברה האזרחית בישראל. בשנתיים האחרונות התקיימו כנסים פומביים שונים שעסקו בנושא וכן התקיימו אין ספור מפגשים כפורומים סגורים חוצי-מגזרים (אקדמיה; ארגוני חברה אזרחית; מומחים מן השוק הפרטי; מגזר ציבורי – רשויות המדינה). נוסף על כך, נעשתה עבודת סקר רחבה על-ידי עו"ד רחל בנימין, הפורסת את תמונת הפעילות העסקית-חברתית הצומחת בישראל,² ונערך מחקר על-ידי פרופ' בני גדרון מטעם המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי,³ ממנו עולה כי מספרם של הארגונים העסקיים-חברתיים הפועלים בישראל בשנת

2009 עמד על 212. תמצית הדברים: יותר ויותר ארגונים חברתיים בישראל פונים לפעול באפיקי פעולה מניבי הכנסות ורווחים.

בין הסיבות למגמה האמורה ניתן להצביע על הצטמקותם של מקורות המימון הפילנתרופיים המסורתיים, הן כתוצאה מהיחלשות שער הדולר והן על רקע המשבר הכלכלי של סוף העשור. יתרה מזו, ניתן להבחין גם בדרישה הולכת וגוברת מצד הגופים הפילנתרופיים-המממנים להתנהלות על פי אמות מידה המקובלות בעולם העסקי, כמו אחריותיות, שקיפות, קביעת מטרות ויעדים, מנגנוני מדידה, פיקוח ובקרה, וכדומה. דרישות מעין אלה סוללות את הדרך להתנהלות עסקית בדרגה גבוהה יותר, על אף שזו נעשית במסגרת ארגון חברתי, וזו משתרעת גם על ממדים נוספים כגון ייצור הכנסה עצמית והפקת רווחים.⁴

עצם התרבותם ופריחתם של ארגונים הפועלים במודל עסקי חברתי היא סיבה מספקת לבחון את הקונספט, לא רק במישור המעשי אלא גם ברמה העיונית. אולם לבחינה העיונית יש חשיבות מיוחדת מעבר לכך, משום שהבנת הקונספט ההיברידי החדש עשויה לתרום לרענון ואף להרחבת הגבולות של דרכי הפעילות המקובלות בחברה האזרחית ובקרב גורמי פילנתרופיה.

יתרה מזו, אפשר אף לשער כי לקונספט ההיברידי עשויה להיות השפעה על מגמות ותפיסות הקשורות לליבת השוק העסקי. זאת, משום שיש באפשרותו לאתגר את דרכי הפעולה המקובלות בכלכלה הניאו-ליברלית, אשר משליטה, בדרכה, עקרונות שוקיים על תחומים שמבחינה היסטורית הסדרתם הייתה מחוץ לשווקים. כך, למשל, לצד הדיון הער המתקיים בחברה האזרחית כנגד ההפרטה הגורפת של שירותים ציבוריים, ניתן להציע מודל של עסק חברתי, אשר ייתן מענה לבעיות שאותן ההפרטה מבקשת לפתור תוך שמירה על האינטרסים החברתיים הגלומים באותם שירותים. באופן כזה יכול העסק החברתי לשמש כאמצעי למיתון כוחה של הכלכלה הניאו-ליברלית בהרחבת גבולות השוק. כמו כן, מודל העסק החברתי עשוי להדהד אל תוך הדיון העיוני ואל תוך הפרקטיקות של אחריות תאגידית (CSR) ועקרון הערך השיטופי (CSV).⁵ באופנים אלה תאפשר המסגרת הקונספטואלית להתחיל לגבש הסדרים קוהרנטיים לפעילות עסקית-חברתית, וכן לבסס ולהגדיר את המסגרת והגבולות של מדיניות ציבורית-חברתית-כלכלית תומכת למיזמים המקדמים ערך חברתי וערך כלכלי כאחד.

1. עקרונות יסוד לעסקים חברתיים

כחלק מתהליך התהוותו של תחום פעולה ותחום מחקר חדש, טרם הושרשו מונחים אחידים בקרב החוקרים והפעילים בתחום וטרם התגבשו הסכמות ותובנות חד-משמעיות לגביו. יש שיאמרו "עסקים חברתיים" ויש שיתייחסו ל"ארגונים חברתיים עסקיים" או ל"מיזמים עסקיים חברתיים" וכדומה. אל לנו לדאוג מפאת היעדר האחידות במינוח; יש בכך כדי לתרום לשיח, להחלפת הדעות, להדגשת היבטים מסוימים על פני אחרים ולסיוע בפיתוח התודעה, ההבנה וההסכמה שלנו בתחום. חרף הבדלי המינוח, מסכימים כולם כי מדובר בתופעה של פעילות למען מטרה חברתית, במתודולוגיה או במודל עסקי. נקודת המוצא שלי במאמר זה, לשם תיאור, ניתוח והבנת התופעה בישראל, נסמכת על הגדרתו של פרופ' מוחמד ינוס – משום שנדמה לי שהוא שטבע לראשונה בתודעה הציבורית הישראלית (וככל הנראה גם העולמית) את המושג "עסקים חברתיים". בספרו השני⁶ ובנאום הזכייה שלו בפרס נובל לשלום, התייחס פרופ' ינוס במפורש לרעיון ולמושג ה"עסקים החברתיים" (Social Business), ואף פרסם ספר שלישי המוקדש כולו לנושא.⁷

פרופ' ינוס מתאר את העסקים החברתיים כמסגרת מושגית חדשה שתביא לשינוי מבני של הכלכלה הקפיטליסטית, באופן שיסיר ממנה פגמים בסיסיים כגון תופעות של עוני ומפגעים

חברתיים וסביבתיים אחרים. פרופ' ינונס מסביר כי הוא כופר בגישה הדוגלת בטענה שהמניע הבלעדי לפעולה אנושית הוא קידום אינטרס עצמי ויצירת רווח, ומציע נקודת מבט רחבה יותר, לפיה לצד מניעים אלה פועלים בני-אדם גם על יסוד מוטיבציות שאינן אנוכיות. על יסוד גישה זו הוא מבקש לקדם – לצד ההסדרים התומכים בעסקים למטרת השאת רווחים – גם הסדרים אחרים, התומכים בפיתוח עסקים שמטרתם קידום חברתי.

לאור גישתו, מעמיד פרופ' ינונס לדיון יישומי שני סוגים של עסקים חברתיים:

1. חברה שאינה מפסידה ואיננה מחלקת דיווידנדים (non loss, non dividend company), המוקדשת לפתרון בעיה חברתית ומצויה בבעלות משקיעים אשר משקיעים מחדש את רווחי החברה לשיפור או הרחבה של העסק.
2. חברה המייצרת ומחלקת רווח, שבעלי מניותיה (באופן ישיר או בדרך של נאמנות) הם אנשים החיים בעוני.

פרופ' ינונס מציג גם 7 עקרונות לעסקים חברתיים (המיטיבים לתאר את הסוג הראשון):

1. מטרת העסק היא להתגבר על עוני, או בעיות אחרות (מתחומים כחינוך, בריאות, נגישות לטכנולוגיה, סביבה) המאיימות על אנשים ועל החברה – לא מקסום הרווח (להלן: "השאת הערך החברתי").⁸
  2. החברה תהיה בת-קיימא (sustainable) – תשיג יציבות כלכלית ופיננסית.
  3. המשקיעים מקבלים חזרה רק את סכום ההשקעה. לא יחולק דיווידנד כלשהו מעבר להחזר ההשקעה המקורית (להלן: "איסור חלוקת רווחים").
  4. כשסכום ההשקעה משולם בחזרה, הרווחים נשארים בחברה לצורך הרחבה או שיפור (להלן: "רווחים נשארים בחברה").
  5. החברה תפעל מתוך מודעות סביבתית (environmentally conscious).
  6. כוח העבודה בחברה זכאי לשכר עבודה המקובל בשוק (market wage), עם תנאי עבודה טובים מן הסטנדרט המקובל.
  7. עשו זאת מתוך שמחה! (Do it with joy!).
- עיון מעמיק בעקרונות המוצגים יגלה כי העסק החברתי נמצא על רצף שבקצהו האחד התאגידים המסחריים משיאי הרווח ובקצהו האחר פעילות חברתית פילנתרופית (לקידום מטרות חברתיות שונות כגון חינוך, תעסוקה לקבוצות מסוימות, בריאות וכדומה). לדעתי, ניתן לתאר את הרצף בדיאגרמה כך:

הרצף המוצג כאן הוא אמצעי עיוני המאפשר לנתח בצורה בהירה את מאפייניו הייחודיים של עסק חברתי בהשוואה לגופים אחרים, בהתאם למיקום שלו על פני הרצף. עם זאת, הדיאגרמה ממחישה את המורכבות שבאיתור המאפיינים הייחודיים לעסק החברתי, משום שניכר ממנה שעשויה להיות גם חפיפה בין סוגים שונים של גופים, שצפויה לגרום לטשטוש מסוים בזיהוי המאפיינים הייחודיים לכל סוג.

באמצעות הדיאגרמה ניתן להבחין כי מן העבר האחד מצויים תאגידים מסחריים, הפועלים בדרך כלל מתוך מטרה להשיא רווחים כלכליים באמצעות הגדלת המכירות של המוצר או השירות המשווק על ידם לצרכנים מרובים. עקרון השאת הרווחים הוא עקרון יסוד בהתנהלות חברה (company); כך, למשל, נקבע בדין הישראלי⁹ כי "תכלית חברה היא לפעול על פי שיקולים עסקיים להשאת רווחה....". יחד עם זאת, בקרב הציבור בארץ ובעולם מתרחבת ונפוצה הגישה הקוראת לאחריות תאגידית (CSR), קרי, לתמרוץ או חיוב חברה מסחרית לפעול על פי שיקולים עסקיים נוספים מעבר לשיקול השאת הרווחים. עוגן להכללת שיקולים נוספים מצוי אף הוא בסעיף 11 לחוק החברות הישראלי, שהמשכו: "... וניתן להביא בחשבון במסגרת שיקולים אלה, בין היתר, את עניניהם של נושיה, עובדיה ואת ענינו של הציבור...".¹⁰ לא בכדי מציגה הדיאגרמה, מיד בסמוך לתאגידים המסחריים, את התאגידים המפעילים תוכניות אחריות תאגידית, כחוליה המקשרת אל חוליית העסקים החברתיים.

מן העבר האחר, מייצגת החוליה השמאלית ביותר בדיאגרמה פעילות פילנתרופית מסורתית, המתבססת על גיוס כספי מענק ותרומות (על-ידי עמותות בדרך כלל) ושימוש בהם לקידום מטרות חברתיות (כגון חלוקת מזון). גם בהקשר זה אפשר לציין את סעיף 11 לחוק החברות, המאפשר לחברה לפעול כהתאגדות פילנתרופית מסורתית, כאשר בסיפא שלו נקבע: "... כמו כן רשאית חברה לתרום סכום סביר למטרה ראויה, אף אם התרומה אינה במסגרת שיקולים עסקיים כאמור, אם נקבעה לכך הוראה בתקנון." חוליית הביניים בין הפעילות הפילנתרופית המסורתית לעסקים החברתיים, מייצגת פעילות בעלת מאפיינים עסקיים בעמותות, קרי, פעילויות של עמותות כדוגמת מכירת שירותים ומוצרים, המניבות הכנסה – אך לא דווקא כחלק מהתנהלות בת-קיימא, אלא כעניין סימבולי או לצורך כיסוי חלקי של ההוצאות. חשוב להזכיר כי ביחס לשתי חוליות אלה מקובל העיקרון של איסור חלוקת הכנסות או רווחי פעילות לידי חברי העמותה, כקבוע בסעיף 1 לחוק העמותות, התש"ם-1980.

2. מאפיינים ייחודיים לעסקים חברתיים

אם נשוב לבחון את שבעת העקרונות לעסק חברתי שמציג פרופ' ינוס, ואת יחסם לכלל חוליות הרצף בדיאגרמה, נוכל לומר לגבי חלקם שהם מאפיינים (או שהיינו רוצים שהם יאפיינו) את כלל הגופים שעל הרצף, ובכל מקרה אינם משמשים בהכרח כעקרונות מבחינים בין סוגי הגופים השונים. כך, היינו רוצים חברה (Society) שבה כלל הגופים פועלים תוך מודעות סביבתית, משלמים שכר ראוי לעובדים, שומרים על סטנדרטים גבוהים בתנאי העבודה ופועלים מתוך תחושת שמחה (עקרונות 5-7).¹¹ במידה רבה נכון הדבר גם ביחס לעיקרון 2, המתייחס ליציבות כלכלית ופיננסית של העסק החברתי, אשר ראוי שיחול ביחס לכל תאגיד עסקי או חברתי; וברוח זמננו – גם ביחס למדינות.

אף שביחס לכל אחד מן העקרונות אפשר וראוי לקיים דיון מעמיק, בשלב זה ברצוני להתייחס באופן מיוחד לעיקרון 1 ("השאת הערך החברתי") ולעקרונות 3-4 ("איסור חלוקת הרווחים" ו"רווחים נשארים בחברה" בהתאמה; בהיותם משלימים זה לזה, הדיון בהם יאוחד). עקרונות אלה הם המייחדים לכאורה "עסק חברתי" מן הגופים האחרים המצויים על רצף הדיאגרמה – זאת משום שהעסק החברתי, הממוקם במרכז הרצף האמור, הוא נקודת המפגש או נקודת ההחלפה ביחס לעקרונות אלה.

ביחס לעקרון "השאת הערך החברתי", ניתן לומר כי מן העבר האחד ישנם ארגונים המקדמים מטרות חברתיות אך אינם עושים זאת במודל עסקי (וממילא לא לשם מקסום רווחים), ואילו מן

העבר האחר פועלים ארגונים במודל עסקי אך לא בהכרח מתוך כוונה לקדם ערך חברתי או מטרות חברתיות, אלא (בדרך כלל) לשם מקסום רווחים.

ביחס לעקרונות "איסור חלוקת הרווחים" ו"רווחים נשארים בחברה" ניתן לראות כי מן העבר האחד – בקרב ארגונים הנסמכים על פילנתרופיה – חלים עקרונות אלה, כך שממילא חל איסור חמור על חלוקת רווחים ולכאורה כל ההכנסות מופנות לקידום או מימוש המטרה החברתית; ואילו מן העבר האחר – העבר העסקי – אין הם חלים כעקרונות כלל, ובוודאי שאין הם כובלים את התאגידים המסחריים, גם לא את אלו הפועלים במגמת CSR.

שלושת העקרונות הללו מצויים בלב-לבו של השיח על עסקים חברתיים, והם מעוררים שאלות חברתיות וכלכליות כבדות משקל. לכאורה יש בהם, בפני עצמם, כדי להגדיר את מהותו של העסק החברתי ולהבחין בינו לבין גופים אחרים על הרצף; אולם למעשה אין הדבר ממש כך, ואפשר, בשלב זה של היקף הפעילות בשטח ועומק המחקר, לשרטט בקווים כלליים מודלים שונים לעסקים חברתיים בהתייחס לעקרונות אלו.

בטרם אעבור לדון בדין הישראלי המצוי, לאופן שבו הוא מתייחס לעקרונות אלו ולשאלה האם ועד כמה דין זה מעורר, מאפשר או חוסם הקמתם של עסקים חברתיים ותפעולם – ברצוני להקדיש עוד מספר פסקאות לנקודת המבט שאותה מציע פרופ' ינונס ביחס לשלושת העקרונות העומדים לדיון.

כאמור, עקרון "השאת הערך החברתי" מתייחס למטרת העסק החברתי, שאיננה מקסום רווח, כי אם התגברות על עוני או פתרון בעיה הקשורה לעוני. למיטב הבנתי, פרופ' ינונס – בכל הפרויקטים שלו – אכן שם את הדגש בפעילותו על המטרה של התגברות על העוני. לא בכדי הוא מדבר בלשון "התגברות"; בחזונו, כפי שהוצג בנאום קבלת פרס הנובל שלו בשנת 2006, הוא שואף להעלים את העוני מעל פני האדמה ומייעד את העוני למוזיאונים בלבד. כשמטרה זו לנגד עיניו, תחומי הפעולה שהוא מייעד לצורך הגשמתה הם רחבים ביותר וכוללים "מטרות חברתיות" כגון חינוך, בריאות, חקלאות, נגישות טכנולוגית, סביבה תומכת איכות-חיים וכדומה. עם זאת, בדונו בהיבטי המיסוי של עסקים חברתיים¹² מוצגת עמדתו לפיה אומנם, ככלל, אין לאפשר לעסק חברתי הטבת מס (ראו דיון בסוגיה זו בהקשר הישראלי בהמשך) – אולם יש מקום לאפשר לממשלות גמישות בהקשר זה כדי לכוון השקעות ולעודד פעילות בתחומים חברתיים מסוימים, בתנאים מסוימים ובזמנים מסוימים, ובשים לב להיקף הצורך בהכנסות ממשלתיות (ממסים). מן האמור נלמד כי למעשה אין ניתן להגדיר "מטרה חברתית" בלא הקשר לזמן, למקום ולנסיבות; ועל כן, ביחס לעקרון "השאת הערך החברתי" יש להניח שאין ניתן לקבוע גדרות קבועות וחד משמעיות, ונדרש לשמר גמישות בהקשר זה.

פרופ' ינונס מתייחס בצורה מפורשת ונרחבת לאיסור על משיכת רווח מכל סוג שהוא על יסוד השקעה בעסק חברתי מן הסוג הראשון שהוא מתאר. הוא מדגיש כי מודל זה מיועד לאפשר למשקיעים המודאגים מבעיה חברתית כלשהי לתרום משמעותית לפתרון הבעיה. לשיטתו, מודל זה אינו תחליף לתאגידים המסחריים, מחלקי הרווחים, ואינו מתיימר להיות כזה. על סמך תפיסה זו, גישתו לעניין האיסור על משיכת רווחים היא דווקנית, והוא תומך אותה בשלושה טיעונים:¹³

1. הטיעון המוסרי: לדידו של פרופ' ינונס זה פשוט בלתי-מוסרי לעשות רווח – ויותר מכך, למקסם רווח – על גבם של אנשים החיים בעוני, שכן אין זה ראוי שאדם אחד יהנה מסבלו של אדם אחר.

2. **הטיעון הפרגמטי: פרופ' ינונס** אומר כי יש להציב לפני הנהלת העסק החברתי "שורה תחתונה" אחת ברורה, ולא להעמידה במצבים מבלבלים שבהם תצטרך להעדיף מטרה אחת על פני אחרת. לדידו, בזמני דחק מטרת הרווח תמיד תגבר על מטרת אחרות. הוא מוסיף ומציין שהשגת מטרה חברתית תוך שמירה על פעילות כלכלית יציבה ובת-קיימא היא גם כך דרישה מורכבת דייה, המציבה אתגרים משמעותיים בפני הנהלת העסק החברתי.

3. **הטיעון המבני:** לטענתו של פרופ' ינונס יש להציב את העסק החברתי כמודל עסקי אלטרנטיבי, נפרד ומובחן מהמודלים העסקיים והפילנתרופיים המוכרים, על מנת לשנות תפיסות עולם, לעצב מחדש מבנים כלכליים ולעודד צורות מחשבה חדשות.

גישתו הדווקנית של פרופ' ינונס תעמוד ברקע הדיון שלהלן, על אודות ההסדרים החוקיים החלים על מודלים שונים של עסקים חברתיים הפועלים בישראל, או המתעתדים לקום ולפעול בה. ברור כי הסוגיה בכללותה טרם זכתה לדיון ממצה או לגיבוש מוגדר ומוסכם, וממילא נשמעות הצעות להכליל בהגדרת "עסקים חברתיים" עסקים המחלקים רווחים למשקיעים ולבעלי המניות, וכאלה אף מוקמים בשטח. זאת ועוד, קביעתו הנחרצת של פרופ' ינונס באשר לאיסור על חלוקת הרווחים ממילא חלה רק ביחס לעסקים חברתיים מהסוג הראשון, ואינה חלה, גם לפי שיטתו, ביחס לעסקים חברתיים שבעלי מניותיהם הם אנשים החיים בעוני.

חשוב להבהיר גם כי משיכת דיווידנדים מפעילות עסקית או קבלת ריבית על הלוואה אינן הדרכים היחידות להשגת רווחים מפעילות עסקית. כיום מקובלת בשיח הציבורי הגישה לפיה משכורות עתק למנהלי החברות גם הן מהוות, למעשה, אמצעי למשיכת רווחי החברה.¹⁴ נוכח הביקורת הציבורית בעניין זה, ובהתאם לגישות CSR או CSV, ישנם תאגידים (מעטים) אשר מצהירים על מגבלת פערי שכר בתוך התאגיד.¹⁵ מובן כי על מנת להעריך את משמעותה והשלכותיה של הצהרה שכזו יש לבחון את רכיבי השכר השונים ואת מעמדות ההעסקה השונים בתאגיד נתון. דווקא משום מורכבות העניין, מעניין להאיר את התנהלות התאגידים בהקשרים של פערי שכר באמצעות מודל העסק החברתי והאופנים שבהם מיושם באמצעותו עקרון "איסור חלוקת הרווחים".

פרופ' ינונס אינו מתייחס בספרו בצורה מפורטת לדילמה סביב "שכר המנהלים כחלוקת רווחים"; לכל היותר, אולי ניתן להסיק מעיקרון 6 כי יש לשלם שכר המקובל בשוק גם לדרג המנהלים. עם זאת, יש לזכור כי "שכר מקובל" וקריטריונים לקביעת שכר לעתים מהווים בעצמם בסיס לפערי שכר ומרכיב מרכזי בהיווצרות פערים כלכליים וחברתיים הקשורים לעוני; כך שלפחות במישור התיאורטי, העניין עשוי להיות כפוף גם לעיקרון של "השאת הערך החברתי", קרי, התגברות על עוני.¹⁶

לסיכום עניין איסור משיכת הרווחים, ניתן לומר שחרף דווקנותו התיאורטית של פרופ' ינונס בעיקרון זה, דומה כי במישור היישום הפרקטי עשויים להימצא לו סייגים שונים או קשיי יישום משמעותיים, כפי שהוזכר לעיל. לפיכך, חשוב ביותר לבחון את השפעתו של עיקרון זה על מגוון ההסדרים החוקיים אשר עשויים לעודד פיתוח של עסקים חברתיים ולתמוך בקיומם, וכן חשוב לבחון את השלכות יישומו של העיקרון על מטרת של צמצום פערים כלכליים ועל הערכים העומדים ביסוד מודל פעולת תאגידים בשוק החופשי.

לאחר שפרסנו את יריעת הדיון ביחס לעסקים חברתיים לשיטתו של פרופ' ינונס, ברצוני לעבור לבחון היבטים שונים של הדין המצוי אשר עשויים לתמוך או לחסום הקמתם, פיתוחם והפעלתם של עסקים חברתיים בישראל. חשוב להדגיש כי הדיון להלן הוא ראשוני ואינו ממצה – לא בהיקפו ולא בעומקו – ומבקש אך להוות פלטפורמה בסיסית לפיתוח שיח בנושא. הצגת

הדברים תיעשה מנקודת מבט מעשית – אבחן באילו דרכי פעולה יכולים לנקוט ארגונים חברתיים אשר ברצונם לקדם מטרה חברתית במודל עסקי, או במילים אחרות להקים או לפתח עסק חברתי. יתרונה של נקודת המבט הזו היא שיש בה כדי להבליט את האלמנטים המאפשרים או החוסמים פעילות כזו במסגרת הדין המצוי, ולחשוף צרכים שונים שיש להביא בחשבון בעת פיתוח דין רצוי.

ב. עסקים חברתיים בישראל: מבחן היבטי המס

הדין הישראלי איננו כולל, כמובן, התייחסות מפורשת לעסקים חברתיים, ואין בו כל מסגרת חוקית קוהרנטית המסדירה את התנאים להקמתם, לתפעולם או להתנהלותם של עסקים כאלה.¹⁷ לפיכך, גופים שונים הפועלים בטווח ההגדרה של עסקים חברתיים נסמכים על הסדרים חוקיים שונים, המסדירים באופן חלקי בלבד היבטים שונים של הפעילות שעשויה להיחשב כ"עסק חברתי". הדיון שלהלן יתמקד בהסדרים החוקיים הנוגעים לעקרונות שהוזכרו לעיל: "השאת הערך החברתי" "איסור חלוקת רווחים" ו"רווחים נשארים בחברה". אלה, כאמור, מהווים את המאפיינים הייחודיים הבולטים של עסק חברתי. לפיכך אתייחס להלן לסעיף 29(2) (היבטי מיסוי ההכנסה) וסעיף 46(א) לפקודת מס הכנסה [נוסח חדש] ולעניין מעמד מלכ"ר לפי חוק מס ערך מוסף, ובהקשרים אלה לצורת ההתאגדות.

באופן כללי, ניתן לזהות הזדמנויות שונות שבהן סוגיית העסק החברתי עולה כאפשרות פעולה:

1. עמותה המפתחת פעילות או מקור הכנסה במודל עסקי.
  2. יזם או משקיע המעוניינים לפעול במודל של עסק חברתי (ולייצר פרנסה ותשואה).
  3. תאגיד המבקש לפתח אפיק פעילות שיענה לתחום ההגדרה של עסק חברתי.
- מהלך הדיון שלהלן יתייחס לאפשרות הראשונה בלבד, ורק בשולי הדברים לאפשרויות האחרות, אשר מצדיקות כשלעצמן קיומו של דיון נפרד. באשר לאפשרות הראשונה, אציג להלן את השיקולים המנחים בבחירתה של עמותה לקיים פעילות עסקית במסגרת העמותה (חוליית "פעילות עסקית בעמותות" בדיאגרמה לעיל), או לחלופין לפעול בדרך של הקמת חברה-בת בשליטת העמותה, הפועלת כעסק חברתי.

1. עמותה¹⁸ המפתחת מקור הכנסה במודל עסקי

נשוב לדוגמת "פרויקט התפירה" המובאת בפתחו של מאמר זה. במסגרת פרויקט זה פועלת העמותה למען העצמתן של נשים ומסייעת להן, בין היתר, בפיתוח פעילות עסקית מניבת הכנסה. הפעילות עצמה נעשית בחסות העמותה, מתבצעת בחצירה ועושה שימוש במשאביה המוחשיים (כגון מכונות תפירה) והרוחניים (הדרכה, ייעוץ, ליווי וכדומה).¹⁹ הפרויקט תואם את ליבת מטרת העמותה – העצמת נשים, ובפרט העצמה כלכלית לנשים תוך שימת דגש על למידה ופיתוח הזדמנויות להשתלבות בשוק התעסוקה וליצירת פרנסה.²⁰

כשלעצמו זהו פרויקט חברתי חשוב וראוי לעידוד. בראשית דרכו נתמך הפרויקט על-ידי מענקים פילנתרופיים – רכישת הציוד הנדרש וחומרי הגלם לייצור; מימון ההדרכה בתהליך הייצור וכן ההדרכה והייעוץ בניהול ההיבטים העסקיים של הפעילות (ניהול מלאי, תמחור, שיווק); השימוש בחצרים, וכדומה. על כן נראה שאין חלים בנסיבות העניין העקרונות המנחים על פי גישתו של פרופ' יונס (ובפרט – הפרויקט מפסיד מבחינה תפעולית, ולכן הפעילות במסגרתו אינה בת-קיימא כנדרש בעיקרון 2) והפרויקט לא ייחשב לעסק חברתי.

עם זאת, שני תהליכים משמעותיים עשויים להביא לכך שהפרויקט יתפתח לכדי עסק חברתי: מצד אחד, התעצמותן של הנשים המשתתפות בפרויקט עשויה לחשוף בהן את הרצון

להמשיך לפתח, להתפתח, להגדיל הכנסות ורווחים וכדומה. מן העבר השני, כאמור לעיל, הגופים הפילנתרופיים לא ירצו ולא יוכלו להמשיך לתמוך בפרויקט ללא גבול, ויעדיפו על כן לראות אותו מתפתח לכדי מיזם בר-קיימא. נוסף על כך, יש להניח שהעמותה התומכת תשמח (או לכל הפחות תשקול) ליהנות בדרך כלשהי מהכנסות המיזם המתנהל, למעשה, ביוזמתה ובחצריתה (זאת בדרך של משיכת רווחים, גביית דמי שכירות או גביית דמי ניהול וייעוץ). אם כך, כדי שהפרויקט יתפתח ויניב תוצאות ארוכות טווח (הן של העצמת נשים והן תוצאות כלכליות) נדרש לעצבו ולפתחו בהתאם למודלים כלכליים-עסקיים בני-קיימא. במצב זה עומדות לפני העמותה וקבוצת הנשים המשתתפות בפרויקט 3 אפשרויות:

- א. לעבור לקיים את מיזם הפעילות העסקית במסגרת העמותה – לצד יתר פעילויותיה (כבחוליות "פעילות עסקית בעמותות" בדיאגרמה).
  - ב. להקים חברה-בת שתהיה בשליטת העמותה-האם.
  - ג. לאפשר לנשים המשתתפות במיזם ליטול עמן את הזכויות השונות (מוחשיות ואחרות)²¹ שצמחו לפרויקט, ולנהל אותו במסגרת תאגיד עצמאי ונפרד מן העמותה (אפשרות זו דומה בהיבטים מסוימים לעסק חברתי במודל 2 שמציע פרופ' יונס, או למצב שבו יזם חברתי מעוניין לפעול במודל של עסק חברתי. לא ארחיב לגביה במאמר זה).
- נבחן להלן את שתי האפשרויות הראשונות.

א. קיום מיזם הפעילות העסקית במסגרת העמותה

על העמותה לבחון את ההשלכות של קיום הפעילות העסקית במסגרתה: הן מבחינת חוק מס ערך מוסף (להלן: "חוק המע"מ") ושמירת מעמדה כמוסד ללא כוונת רווח (מלכ"ר), והן מבחינת מעמדה כ"מוסד ציבורי" לפי סעיף 9(2) לפקודת מס הכנסה [נוסח חדש] (להלן: "פקודת המס" או "הפקודה"), המקנה פטור מתשלום מס על הכנסות העמותה מפעילותה. כפי שאראה להלן, שני ההסדרים הללו אינם מספקים מענה חד-משמעי או קוהרנטי, ולכן אינם מאירים את דרכה של העמותה בהקשר זה בצורה מספקת.

1. השלכות הפעילות העסקית מבחינת מס ערך מוסף

האם רשאית עמותה לקיים פעילות עסקית במסגרתה? לכאורה נראה שהתשובה לשאלה זו חיובית. כך ניתן לסבור לפי האמור בסעיף 58 לחוק המע"מ, המקנה למנהל שיקול דעת ברישום סוג חייב המס בהתאם למהות עיסוקו – ביחס לעיסוק כולו או לחלקו. משמעות הדבר היא כי עמותה הרשומה כ"מלכ"ר" לפי חוק המע"מ יכולה להירשם כ"עוסק" לפי חוק זה ביחס לחלק מסוים מפעילותה. עם זאת, לפי חוק העמותות, התש"ס-1980, מוגבלת הזכות לייסד עמותה רק לטובת מטרה חוקית, שאינה מכוונת לחלוקת רווחים לחבריה ושמטרתה העיקרית אינה עשיית רווחים.²²

מה תהייה ההשלכות של רישום חלק מן הפעילות בעמותה כפעילות עסקית, מבחינת מע"מ? ראשית, כעוסק, תידרש העמותה להוציא חשבוניות ולגבות מע"מ על חלק זה של הפעילות (ותוכל לקזז תשומות). בכך יאבד לה יתרון תחרותי שעמד לה לכאורה כל זמן שהפעילות הייתה ראשונית ומצומצמת, בטרם הוגדרה כ"עוסק" – משום שהחובה לגבות מע"מ תשפיע על מחיר המוצר לצרכן הסופי ועשויה להקטין את הביקוש למוצר. מנגד, עשוי להיות לעמותה יתרון באפשרות לקזז תשומות וכן באפשרות לפנות ללקוחות מוסדיים המעוניינים לעבוד מול "עוסק". לפיכך, לשאלה כיצד ישפיע שיקול זה על נכונותה של העמותה לפתח את הפעילות העסקית

במסגרתה לא ניתן יהיה לתת מענה כללי, אלא בכל מקרה ייבחן העניין לגופו, בהתאם ליתרון או לחיסרון הנוצר לעמותה בניסיבות העניין.

עם זאת, לשם הצגת התמונה הרחבה, חשוב להבהיר כי אובדן היתרון התחרותי לעמותה במישור הזה אינו בהכרח תוצאה שלילית מנקודת מבט כלכלית-משקית. כך, עלינו לשאול האם (ומדוע) מוצדק מלכתחילה להעניק יתרון תחרותי בדמות פטור מהחובה לגבות מע"מ לפעילות עסקית הנעשית במסגרת של עמותה? נתאר לעצמנו, למשל, מצב שבו המוצרים שמוכרת העמותה דומים במידה רבה למוצרים אחרים בשוק, הנמכרים על-ידי בעלי עסקים עצמאיים המבקשים "בסך הכל" להתפרנס בכבוד. האם היתרון התחרותי לעמותה אכן ראוי בניסיבות אלה?²³

לכאורה, ניתן להשיב לשאלה זו בהתבסס על "המטרה החברתית" שאותה מקדמת הפעילות העסקית במסגרת העמותה. נזכיר: במיזמים שהובאו לדוגמה מגולמות שתי מסורות חברתיות: העצמת נשים בכלל, והעצמה כלכלית לנשים בפרט. המיזמים מאפשרים לנשים לעבוד ולהשתכר למחייתן, ורווחיהם – ככל שיש כאלה – יוכלו לשמש את העמותה בפעילות הכללית בתחום של העצמת נשים. האין בכך הצדקה מספקת להענקת היתרון התחרותי? נראה כי התשובה לשאלה זו היא שלילית. משום שגם אם עצם המטרה החברתית ראויה לתמיכה כלכלית, ראוי שהתמיכה תהיה ציבורית-כללית (כך שנטל התמיכה יתחלק על כתפי הציבורי בכללותו), ולא תמיכה באמצעות יצירת יתרון תחרותי מול ציבור מסוים המתפרנס מאותו שוק שבו פועל המיזם העסקי של העמותה.²⁴

2. השלכות הפעילות העסקית מבחינת מס הכנסה: הזדמנות לעיון מחדש

מה תהיינה ההשלכות של רישום חלק מן הפעילות בעמותה כפעילות עסקית, מבחינת מס ההכנסה? העלאת שאלת התמיכה הציבורית הכללית במימוש המטרה החברתית באמצעות פעילות במודל של עסק חברתי, מפנה למעשה את הזרקור לדיון בתחולת הפטור ממס הכנסה בהתאם לסעיף 29(2) לפקודת המס.²⁵ שאלה זו יש לבחון לא רק כחלק מן ההשלכות הצפויות לעמותה השוקלת הקמת עסק חברתי במסגרת פעילותה השוטפת, אלא גם ברמה הבוחנת את מערכת המס במדינה, מדיניות הצדק החלוקתי המיושמת במסגרתה והערכים החברתיים הגלומים בה. עניין זה דורש ליבון מעמיק, שמקומו נפקד ממאמר זה. אולם חשוב להבהיר כי השאלה המרכזית היא: האם ראוי לפטור ממס (או להקל את נטל המס על) פעילות עסקית למטרות חברתיות, ואם כן – באילו נסיבות ותחת איזה משטר פיקוח? שאלה זו מצויה למעשה ביסוד כל אחת מן השאלות הקונקרטיות בדיני המס המובאות במאמר זה (ביחס לחבות או פטור מע"מ, ביחס לסעיף 29(2) לפקודה, ביחס לחבות או פטור ממס על הדיווידנד וביחס להיקף תחולת סעיף 46(א) לפקודה). לכאורה אפשר להשיב על שאלות אלה תוך התבססות על ההיגיון הפנימי של משטר המס המצוי; אולם, לדעתי, ראוי להשתמש בהתעוררות של קונספט העסקים החברתיים כדי לערוך דיון מחדש על אודות משטר המס החל בישראל. זוהי הזדמנות לבחון האם ועד כמה משטר המס שלנו מיישם ומשרת את עקרון הצדק החלוקתי, המצוי לכאורה ביסודו. זוהי גם הזדמנות להציע משטר מס שיתמרץ בצורה הולמת ומדויקת יותר פעילות עסקית וחברתית שתוכל לצמצם פערים חברתיים כלכליים בהשוואה למצב בישראל כיום.

א. השלכות הפעילות העסקית מבחינת מס הכנסה: הדין המצוי

ההסדר הקבוע בסעיף 29(2) לפקודה מקים פטור מחבות במס ההכנסה של "מוסד ציבורי... במידה שלא הושגה מעסק", כאשר "מוסד ציבורי" מוגדר כחבר בני-אדם הקיים ופועל למטרה ציבורית ונכסיו והכנסותיו משמשים ל"מטרה הציבורית" בלבד. "מטרה ציבורית" מוגדרת כמטרה שעניינה

דת, תרבות, חינוך, בריאות, סעד, ספורט וכל מטרה אחרת שאושרה על-ידי שר האוצר.²⁶ כיצד, אם כן, משפיע ההסדר הקבוע בסעיף 9(2) על שיקוליה של העמותה בשאלה האם לקיים פעילות עסקית במסגרתה? ראשית אתייחס בקצרה לפסקה "במידה שלא הושגה מעסק". לכאורה העניין פשוט – אם זהו "עסק חברתי" הרי שזה "עסק", וממילא ההכנסה לא תהא פטורה לפי הדין הקיים.²⁷

עם זאת, השאלה האם פעילות מסוימת עולה כדי "עסק" לצורך סעיף זה אינה כה פשוטה, והיא נדונה בהרחבה בפסיקה. מנקודת מבט מסחרית, נשאלו במסגרתה שאלות כגון: האם יצירת הכנסות די בה לשם קביעה כי בעסק מדובר? האם נדרש רווח בפועל או שמא די בכוונת רווח כדי לקבוע כי בעסק עסקי? כיצד מתיישים המבחנים הכרוכים בשאלות אלה עם המבחנים שנקבעו בעניין רישום כ"עוסק" או כמלכ"ר לפי חוק המע"מ?

השאלה נדונה גם מנקודת מבט הקשורה ב"מטרה הציבורית".²⁸ כך, מבחן מקובל הוא שאם הפעילות המניבה הכנסה היא אינסידנטלית ל"מטרה הציבורית" (כגון גביית תשלום עבור כרטיס כניסה למוזיאון), או אז תהא ההכנסה ממנה פטורה ממס. כך גם מקובלת הגישה לפיה אם הפעילות מניבת ההכנסה היא בליבת מימוש "המטרה הציבורית", גם אז יש להניח שההכנסות תהיינה פטורות ממס.²⁹ דוגמת "פרויקט התפירה" נכללת לכאורה בגדרי התנאי האחרון: ייצור ומכירת מוצרי טקסטיל במסגרת המיזם מהווה פעילות בליבת העמותה והכנסות מפעילות זו ראויות לפטור ממס לפי סעיף 9(2) כאמור. אולם, גם השאלה אם הפעילות היא בליבת "המטרה הציבורית" אם לאו נתונה לתנאים ומבחנים שונים ומשונים, ולמעשה התשובה לה מעורפלת.³⁰

השורה התחתונה, לכאורה, היא שאם הפעילות העסקית היא אינסידנטלית או בליבת מטרת העמותה, ואם היקף ההכנסות מן הפעילות העסקית מוגבל ביחס לכלל הכנסות העמותה – תוכל העמותה לנהל את הפעילות במסגרתה וליהנות מפטור מחובת תשלום מס על ההכנסות מן הפעילות. למרבה הצער, אין זה ברור כיצד כל זה מתיישב עם סוגיית החבות במע"מ שנדונה לעיל.

ב. השלכות הפעילות העסקית: מורכבות בהיבטים נוספים

כיצד ישפיעו שיקולים אלה על העמותה? מובן כי המורכבות הרבה והמצב המשפטי המעורפל ביחס לפעילות עסקית אינם מעודדים עמותות לפעול באסטרטגיה של עסק חברתי. זאת ועוד: הסדרי המיסוי המעורפלים המקשים על קבלת החלטה מושכלת בעניין הם רק פן אחד של הסוגיה. לאלה יש להוסיף את השינויים הקונספטואליים והארגוניים שעמותה צריכה לעבור כדי לפתח פעילות עסקית ולתמוך בה לאורך זמן: שינויים מבניים, לרבות גיוס כוח אדם מיומן לניהול מיזם עסקי, התמודדות עם היבטים של העסקת עובדים בהיקף נרחב ומשמעותי (במיוחד ביחס לעמותות קטנות אשר מצבת העובדים שלהן מצומצמת), ועוד.

ב. הקמת חברה-בת לצורך קיום המיזם העסקי

כזכור, האפשרות השנייה העומדת לרשות העמותה, כמודל להפעלת המיזם העסקי, היא להקים חברה-בת (בפורמט של תאגיד) לצורך קיום המיזם העסקי בנפרד ממסגרת פעילות העמותה, אך עם זאת בשליטתה.

הדוגמה הראשונה המובאת בפתחו של מאמר זה מייצגת מהלך שכזה. עמותת החצר הנשית מבקשת להקים "חנות חברתית" – מיזם עסקי-קמעונאי מחוץ למסגרת הפעילות השוטפת של העמותה – באמצעות חברה-בת, מחלקת-רווחים, אשר בשליטתה.³¹ שליטתה של העמותה בעניין חשובה הן לפיקוח על המשכיות מימוש המטרות החברתיות במסגרת החברה-הבת, והן לצורך

משיכת רווחים שתצבור החברה-הבת כדי שיוכלו לשמש את העמותה לפעילותה השוטפת – למימוש מטרותיה החברתיות.

נבחן להלן את התמריצים או החסמים הניצבים בפני העמותה בדרכה לפעול בדרך זו, וננסה לבחון אם מודל זה עונה להגדרת "עסק חברתי" על פי גישתו של פרופ' יונס ובהתבסס על העקרונות המאפיינים: "השאת הערך החברתי", "איסור חלוקת רווחים" ו"רווחים נשארים בחברה". ראשית, על העמותה להקים תאגיד נפרד, חברה בע"מ שתהיה בבעלותה ובשליטתה. המהלך הזה כשלעצמו דורש תחכום ומומחיות ומלווה בהוצאות גדולות, יחסית לאפשרות של קיום מיזם עסקי במסגרת העמותה. על כן מהלך כזה אפשרי במקרים שבהם המיזם גדול דיו (או מתוכנן ככזה) בהיקף הפעילות וההכנסות שלו כדי שהדבר יהא כדאי עבור העמותה. חשוב להבהיר כי עמותות רבות בישראל המפתחות פעילות מניבת הכנסה כחלק מאסטרטגיות הפעילות שלהן אינן נוקטות במהלך כזה דווקא משום הגודל והמומחיות הנדרשת ומתוך רצון לשמר מסגרת פעילות קטנה יותר או אינטימית.

השאלה העיונית הראשונה המתעוררת במודל "חברת-הבת" היא האם זהו "עסק חברתי"? האם חל במקרה זה עקרון "השאת הערך החברתי"? מהי המטרה החברתית של המיזם? אפשר לומר כי המטרה החברתית אינה שונה כלל ועיקר מן המטרה בדוגמת "פרויקט התפירה" המקבילה, וככזו היא מצויה ממילא בליבת הפעילות של עמותת החצר הנשית – העצמה כלכלית של נשים וסיוע לשילובן בשוק התעסוקה,³² וכן יצירת מקור הכנסה ליתר הפעילות החברתית של העמותה (שמטרתה העצמה לנשים צעירות). אולם ככל שדגש רב יותר מושם על יצירת מקור הכנסה עצמאי לעמותה ופוחת הדגש על מתן שירות ישיר למוטבי העמותה, מתחדדת השאלה: האם עסק שמטרתו העיקרית להשיא רווחים, כדי שבכוא העת ישרתו אלה מטרה חברתית, ראוי להיכלל בהגדרת "עסק חברתי"?

בהמשך לכך נשאל, כיצד משפיעים עקרונות "איסור חלוקת הרווחים" ו"רווחים נשארים בחברה" על השאלה העומדת לדיון? במודל "חברת-הבת" ברור שבעלת המניות (העמותה) מושכת רווחים מהחברה-הבת, או לפחות יש לה הפוטנציאל לכך. אפשר לטעון כי משיכת הרווחים במקרה זה באה להגשים את המטרה החברתית, ולא דווקא חותרת תחתיה – על אף שבאופן פורמלי היא חורגת מעקרון "איסור משיכת הרווחים" ומעקרון "הרווחים נשארים בחברה". אפשר אף להמשיך ולסבך מודל זה (על סמך פעילות הקיימת בארץ): מה יהיה הדין של פעילות במודל "חברת-הבת" כאשר לצד העמותה משקיע בחברת-הבת גוף נוסף, המושך רווחים?³³

סוגיית העברת הרווחים מחברת-הבת אל העמותה מזמנת דיון בשני הסדרים שונים אשר עשויים להיות בעלי השלכה לענייננו ומקור להשראה בעת הסדרת העניין. ההסדר האחד מתייחס למשיכת דיווידנד על-ידי העמותה-האם מן החברה-הבת. הסדר אחר אשר עשוי להוות פריזמה לדיון הוא ההסדר המצוי בסעיף 46(א) לפקודת המס, המקנה זיכוי מס לתאגיד על תרומתו למוסד ציבורי.

1. השלכות פעילות עסקית בחברה בת: מיסוי משיכת דיווידנדים

על פי הוראת סעיף 9(2) לפקודת המס, תשלום דיווידנד מהחברה-הבת לעמותה-האם אינו פטור מחבות במס – זאת, בשונה מתשלום דיווידנד המועבר בין חברה-בת לבין חברה-אם, אשר פטור ממס לפי הוראת סעיף 126(ב) לפקודה. ההצדקה המקובלת לפטור בהעברת דיווידנד בין חברה-בת לחברה-אם היא הצורך למנוע מיסוי חוזר של הסכום המועבר. גישה זו תואמת את המיסוי הדו-שלבי המקובל בדיני החברות, המחלק את תשלום המס על ההכנסה מפעילות בחברה

לשניים – בשלב ראשון מיסוי של הכנסת החברה, ובשלב שני מיסוי על הכנסת בעלי המניות מן החברה – כאשר שני השלבים גם יחד מסתכמים לשיעור מס דומה שהיה משלם היחיד אילו פעל כ"עוסק" יחיד ולא כחברה מאוגדת.

ניתן לטעון כי הצדקה זו אינה יכולה לעמוד במקרה שבו "החברה-האם" היא עמותה – שהרי הכנסותיה של העמותה אינן מחולקות בסופו של דבר לחבריה (המקבילים לבעלי המניות), השיטה הדרו-שלבית אינה יכולה להתקיים, ולפיכך על הדין להתייחס אל העמותה כאל בעל המניות הסופי, החב במס על תשלום הדיווידנד.

מנגד, יש הטוענים כי המצב החוקי האמור מהווה הפליה של מגזר האלכ"רים (ארגונים ללא כוונת רווח, קרי, שאינם מחלקים רווחים) אל מול החברות במגזר העסקי, וכי רצוי לבטל את המיסוי על הדיווידנד לעמותות כדי לעודדן להקים לעצמן מקורות הכנסה יציבים ועצמאיים. התומכים בכך טוענים כי הדבר יסייע לצמצום התלות בפילנתרופיה, וזאת מבלי לגרום פגיעה של ממש בתקציב הציבורי, היות שהחברות עצמן משלמות מס על הכנסותיהן.³⁴ גישה זו עולה בקנה אחד עם הגישה המבקשת לפטור ממש את ההכנסות העסקיות המקדמות מטרות חברתיות, כאמור בדיון לעיל.

2. השלכות פעילות עסקית בחברה-בת: מה אפשר ללמוד ממודל זיכוי בגין תרומה?

לפי סעיף 46 לפקודת המס, תרומה של תאגיד "למוסד ציבורי" תזכה את התאגיד בהפחתת המס שבו הוא חייב בשיעור של 24% מסכום התרומה, כאשר הזיכוי מוגבל לתקרה של עד 30% מגובה סך ההכנסה החייבת של התאגיד (או 4 מיליון ש"ח בערך – הנמוך מן השניים). ראשית, הפחתת מגבלת התקרה והגדלת שיעור הזיכוי עשויים לתרום תרומה של ממש להפניית מקורות מן המגזר העסקי בישראל אל המגזר החברתי, ולעודד את התפתחותה של הפילנתרופיה במגזר העסקי הישראלי. שנית, ראוי לבחון את האפשרות להחיל את הכלל האמור גם ביחס להעברת דיווידנד בין חברה-בת לעמותה, ולראות בו תרומה לפעילותה של העמותה (הן לצורך ביטול המס על הכנסת העמותה והן לצורך הפחתת המס החל על החברות).³⁵

כפי שניתן להיווכח מן הדיון לעיל, גם הפעילות העסקית במסגרת חברה-בת של עמותה – הנעשית למטרות חברתיות – אינה מוסדרת בצורה בהירה וקוהרנטית בדיון, ומעוררת קשיים רבים באשר ליישומה.

ואם לא די בכל אלה, בסיום הדברים ברצוני להתייחס גם לנושא "המטרה הציבורית" המוגדרת בסעיף 9(2) – זאת בשל היחס שבין ההגדרה הפורמלית בסעיף לבין חשיבות "המטרה החברתית" כמאפיין יסוד בהגדרתו של "עסק חברתי". כפי שהראיתי לעיל, הגדרת המטרה של העמותה כ"מטרה ציבורית" עומדת ביסוד האפשרות לקיים פעילות פטורה מחבות במס כ"מוסד ציבורי", ורלוונטית הן לצורך קיום הפעילות במסגרת העמותה עצמה והן במקרים של הקמת חברה-בת. בדברים להלן אראה כי נוכח הקשחת המדיניות בעניין היתרים לזיכוי ממש לתרומות לפי סעיף 46(א), ובהיעדר מטרת ציבוריות מעודכנות לצורכי הציבור בימינו, מוגבלת האפשרות של עמותות כדוגמת אלה שהזכרתי בפתח הדברים לפעול במודל של עסק חברתי.³⁶

3. הרחבת רשימת המטרות הציבוריות כהזדמנות לעידוד הקמתם של עסקים חברתיים

השאלה העומדת לדיון בשלב זה היא האם העצמת נשים נכללת ברשימת המטרות הציבוריות הקבועות בסעיף 9(2) או בצו שר האוצר מכוחו? הסעיף וצווי שר האוצר מכוחו לא קבעו במפורש מטרה ציבורית זו, אולם היא עשויה להיכלל במסגרת אחת המטרות הנקובות בסעיף, כגון "חינוך" או "סעד". סוגיה זו מאפשרת לנו לשוב אל עמדתו של פרופ' יונס בעניין המטרה החברתית

שלשמה מוקם העסק החברתי. כזכור, במסגרת העיקרון של "השאת הערך החברתי" מתייחס פרופ' יונס למטרה הכללית של מיגור העוני, וכולל בה היבטים רחבים, כגון תעסוקה ופרנסה, חינוך, בריאות, נגישות למשאבים שונים וכיוצא בזה. יתרה מזו, בהתייחסו להקשרי המיסוי טוען פרופ' יונס כי בסוגיה חברתית-פוליטית זו יש לשמר גמישות, ולאפשר למשטר לקבוע מעת לעת ולפי הצורך את המטרות החברתיות המצדיקות תמיכה ממשלתית באמצעות מענקים או הקלה במסים למשל.

לכאורה התשתית החוקית בישראל בהקשר זה כבר נתונה בסעיף 9(2) כאמור. עם זאת, אף שהאמצעי הנתון בידי שר האוצר בהקשר זה הוא פשוט להפעלה, הרי שמאז שנות ה-80 של המאה הקודמת לא הוצאו צווים חדשים מכוח סעיף 9(2), לא עודכנו המטרות הציבוריות הראויות לתמיכה ממשלתית באמצעות פטור ממס הכנסה, וממילא לא נדונו התנאים להחלת הקלות אלה על מודל הפעולה של עסק חברתי.

הקיפאון במדיניות האוצר בהקשר זה בולט במיוחד על רקע הפעילות הענפה של ארגוני החברה האזרחית והמגזר השלישי, שכן תחומי העיסוק של אלה חושפים את אותם "צרכים חברתיים" שראוי שוקבעי המדיניות ישקלו להופכם ל"מטרות ציבוריות". תחום בולט אחד מעין זה הוא תעסוקה, ובפרט תמיכה ביזמות עסקית עצמאית, בעסקים קטנים ובהקמת עסקים זעירים. ארגונים רבים פועלים היום באסטרטגיות שונות, כגון מיקרו-מימון ומיקרו-יזמות, לשם העצמה תעסוקתית וכלכלית של אוכלוסיות החיות בשוליים החברתיים בישראל: אנשים עם מוגבלויות, נוער במצוקה או בסיכון, קשישים, אנשים החיים בעוני (בפרט נשים חד-הוריות), נשים מהמגזר הדרווי והערבי וכדומה. תיעוד מעניין של מגמה זו ניתן למצוא במחקרו של פרופ' בני גדרון שהוזכר לעיל, המראה כי אכן המטרה החברתית המרכזית של ארגונים הפועלים כיום במודלים "חברתיים-עסקיים" היא בעיקרה זו של העצמה תעסוקתית (קרי, יצירת תעסוקה או הכשרה לתעסוקה למשתייכים לקבוצות מוגדרות). אף שריבוי הפעילות של המגזר השלישי בתחום זה מעיד על חשיבותו, אפשר לחשוב על מטרות ציבוריות אחרות שראוי ואף כדאי לממשן במודל של עסק חברתי. כך או כך, על רקע חשיבות "המטרה הציבורית" כאמת מידה המבחינה בין עסק מסחרי לבין עסק חברתי, מתבהרת החשיבות של הפעלת אמצעי גמיש זה לשם עידוד הקמתם של עסקים חברתיים.

בניגוד למגמה של המגזר השלישי לפתח ולהרחיב אסטרטגיות של העצמה תעסוקתית או העצמה עסקית כאמור לעיל, מדיניות משרד האוצר ביחס למרחב ה"מטרות הציבוריות" שבסעיף 9(2) היא מצמצמת. כך, למשל, מוערמים קשיים בתהליך הענקת אישור לפי סעיף 46(א) לפקודת המס לארגונים העוסקים בהעצמה כלכלית לנשים באמצעות סיוע ליזמות עסקית. בהיעדר הנמקה כתובה ומפורשת בעניין, ניתן לשער כי הדבר קשור לכך שהפעילות החברתית תומכת למעשה בפעילות עסקית (גם אם לטובת אוכלוסיות חלשות) ומלווה בהענקת אשראי זעיר, ואילו במסגרת סעיף 9(2) (או צווי שר האוצר מכוחו) אין מטרה ציבורית מפורשת, או אף קרובה דייה, לעניין זה. ברי כי הדבר פוגע ביכולתם של ארגונים כאלה לגייס מענקים ותרומות מגופים ומיחידים בישראל.³⁷

חף דברים אלה, אנו עדים לאחרונה למגמה חיובית הפוכה. במסגרת הדיון בשולחנות העגולים על עידוד הנתניה וקידום הפילנתרופיה עלתה האפשרות להכריז במסגרת צו שר האוצר על "מטרה ציבורית" חדשה, התואמת את הצורך הניכר לסיוע חברתי בתחום של העצמה בתעסוקה ויזמות עסקית זעירה.³⁸

דברים לסיום

לסיום הדברים, עלינו לחזור אל השאלה המרכזית העומדת בלבו של מאמר זה: האם המיזם (המשמש כאן לדוגמה) הוא בגדר עסק חברתי? ולמה זה חשוב?

אם נבחר את השאלה הראשונה על רקע העקרונות של פרופ' מוחמד ינוס, אזי גם אם אנו סבורים שהעצמה כלכלית לנשים היא מטרה חברתית ראויה (לעניין העיקרון הראשון), עלינו להכריע אם היא עולה כדי "מטרה ציבורית" הקבועה בגדרו של סעיף 9(2). לצורך הדיון נניח כי המודל העסקי הנבחר ישאף לקיום המטרה החברתית ולא למקסום רווחים, וכן כי ניתן לתכננו כך שיהיה בר-קיימא (לעניין העיקרון השני). שאלת חלוקת הרווחים, כאמור בעיקרון השלישי, גם היא מעוררת תהיות – האם תשלומי השכר לנשים הם בגדר רווחים? האם הכנסות העמותה מהפעילות (בין אם בדמי שכירות או ייעוץ ובין אם במשיכת רווחים בסוף שנת מס) הן בגדר משיכת רווחים? ואם העמותה היא המשקיעה העיקרית בפרויקט – כיצד מתיישב עיקרון זה עם עיקרון 4, לפיו רווחי המיזם, ככל שיש כאלה, מופנים להרחבתו או שדרוגו? די באלה כדי לשוב ולהבהיר כי גבולות העסק החברתי, בישראל ובכלל, אינם חד משמעיים ואינם מדויקים ביחס למגוון המודלים המתפתחים סביב קונספט זה.

באשר לשאלה השנייה – למה זה חשוב? אפשר להשיב בכמה מישורים. כאמור לעיל, בראשית מאמר זה, הדיון הקונספטואלי משמש כמסגרת להבנת תהליכים המתרחשים בפועל בשטח; הדבר מאפשר לקרוא להם בשם, לגבש עמדה לגבי הרציות שלהם בחברה (Society) ובכלכלה ולבסס מדיניות ציבורית מתאימה. אם אנו מוצאים כי מיזמים חברתיים-עסקיים כדוגמת המיזמים שתוארו רצויים, עלינו לפעול להסרת חסמים המעכבים או מונעים את התפתחותם, ולהגדיר את היקף התמיכה הציבורית בהם ואת האופן שבו יש להציגה. במאמר זה התייחסתי בעיקר לחסמים שונים מתחום מערכת המס, בין כאלה היוצרים אי-בהירות או התנגשות ובין כאלה המונעים פיתוח של פעילות במסגרת עסק חברתי; אך מערכת המס אינה עומדת לבדה בעניין זה. מגבלות נוספות לעסקים חברתיים מצויות, למשל, גם בהזדמנויות להתקשרויות חוזיות עם רשויות ציבוריות. במקום שתיתן הערפה או הערכה מיטיבה לעסקים חברתיים במסגרת מכרזים ציבוריים, אנו עדים להערמת מכשולים בהזדמנויות אלה.³⁹

זאת ועוד: אם אנו מעוניינים למנף תמיכה פילנתרופית במיזמים מסוג זה, עלינו לדאוג להסרת חסמים לא רק בדרך להקמת המיזם, אלא גם בדרך להרמת התרומה או ההשקעה הראשונית הנדרשת עבורו. כך, למשל, באמצעות הענקת היתר לעמותות להקים עסקים חברתיים במשותף עם תאגידים-משקיעים, באמצעות הנגשת שירותי מימון (הלוואות) לעמותות, ועוד.

מעבר לכל, כאמור לעיל בפתח הדיון בעניין תחולת הפטור ממס הכנסה לפי סעיף 9(2), העיסוק בעסקים חברתיים – הבנת דרכי פעולתם ומטרותיהם וגיבוש מסגרת והגדרה עבורם – עשוי להוות הזדמנות לבחון מחדש, לכל הפחות ברמה התיאורטית, את משטר המס בישראל. המחאה החברתית בקיץ 2011, והדרישה לצדק חברתי שנלוותה אליה, עשויות להאיץ את כניסתו של השיח על אודות העסקים החברתיים אל מרכז הדיון ביחס לשינויים שונים הנדרשים במערכת המס, ולהביא את הפקידות הבכירה ברשויות הרלוונטיות לבחון את האופן שבו ניתן ורצוי לקדם מודלים של עסקים חברתיים בישראל. ייתכן אף כי דרך הפריזמה של עסקים חברתיים ניתן יהיה לשפר גם את ההסדרים הקיימים השונים, על מנת להשפיע על אופן הפעולה של שחקנים חבי-מס בשוק החופשי ולהשיג בצורה מיטבית צדק חלוקתי וצמצום פערים.

הערות

- 1 ברצוני להודות לפרופ' צילי דגן ולפרופ' יורם מרגליות על הארותיהם הטובות אשר תרמו לכתיבת מאמר זה. זוכה פרס נובל לשלום לשנת 2006 בגין פועלו בקידום ופיתוח מתודות פעולה של מימון זעיר, באמצעות בנק גרמין בכנגלדש. פועל למען מיגור העוני בכנגלדש באמצעות פיתוח עסקים חברתיים במודלים שונים.
- 2 רחל בנוזמן לא על הפילנתרופיה לבדה... מיזמים עסקיים חברתיים בישראל (בתמיכת קרן פורד – הקרן החדשה לישראל, 2009) – <http://goo.gl/6lrlz>.
- 3 בני גדרון ודקלה יוגב ארגונים חברתיים-עסקיים בישראל: נתונים ראשוניים על תופעה חדשה (המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2010).
- 4 על סיבות שונות נוספות להתפתחות המגמה של פעילות מניבת הכנסה בארגונים חברתיים ראו למשל: ניסן לימור חברה אזרחית ומגזר שלישי בישראל 24-25 (פורום קיסריה להתנווית מדיניות כלכלית לאומית 18, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2010) – <http://goo.gl/OkPg6>. מעבר לאמור חשוב להבהיר כי אין כל חדש בפעילות מניבת הכנסה במלכ"רים. תופעות דומות היו נהוגות בעבר בקרב ארגונים כגון קופות חולים, אוניברסיטאות, מוזיאונים, תיאטראות, בתי כנסת וכדומה. התעוררות התחום לדיון מחדש היא תולדה של בחירה אסטרטגית מצד ארגונים חברתיים לפעול במודל עסקי, זאת לעומת הדוגמאות לעיל שבדרך כלל ההכנסה בהם נחשבה לתוצאה אינסידנטלית של הפעילות החברתית ותו לא.
- 5 ראו: Michael E. Porter & Mark R. Kramer, *Creating Shared Value: How to reinvent Capitalism* (2011) HARV. BUS. REV. 62 (2011) *and unleash a wave of innovation and growth*.
- 6 מוחמד ינוס עולם ללא עוני: היוזמות העסקית שכובשת את העולם (רוני אמיר מתרגם, 2009).
- 7 עיקרי הצגת הדברים להלן מבוססים על גישתו של מוחמד ינוס המוצגת בדברי המבוא ובעמודים הראשונים בספרו הנ"ל. ראו: MUHAMMAD YUNUS, *BUILDING SOCIAL BUSINESS: THE NEW KIND OF CAPITALISM THAT SERVES HUMANITY'S MOST PRESSING NEEDS* (להלן: *ינוס בניית עסקים חברתיים*).
- 8 שאלה אפשרית על סעיף זה היא מה מוסיפה הסיפא "שלא למקסום רווח" ביחס לצירוף הרישא (לפיה המטרה היא מטרה חברתית) עם עקרונות 3 ו-4 להלן (האוסרים על חלוקת רווחים וקובעים כי הרווחים ישמשו להרחבה או שיפור). נדמה כי מבחינתו של מוחמד ינוס חשיבותה של הסיפא היא בהדגשת הרעיון לפיו בכל מקרה של "תחרות בין שורות תחתונות" מטרת השאת הרווחים תיחשב למשנית. כמובן שפרקטית השיקולים הם מורכבים, משום שניתן יהיה לטעון למשל שהשאת הרווח בשלב מסוים תתרום להרחבת ולשיפור המטרה החברתית בשלב מאוחר יותר. האם במקרה כזה השאת הרווחים תגבר בתחרות מול מימוש מטרה חברתית בטווח הזמן המידי? בהקשר זה ראו להלן תיאור הטיעון הפרגמטי של פרופ' ינוס בדיון על האיסור הדווקני על חלוקת רווחים.
- 9 ס' 11 לחוק החברות, התשנ"ט-1999. לביקורת מקיפה בנושא זה ראו: ידידיה צ' שטרן *תכלית החברה העסקית* (2009).
- 10 תורת האחריות התאגידית נרחבת ומסועפת, כוללת מרכיבים רבים וקצרה היריעה מהתייחס אליה במאמר זה. בהקשר הישראלי ראו למשל: עלי בוקשפן *מהפכה החברתית במשפט העסקי* (2007), במיוחד בדונ'ו בסעיף 11 לחוק החברות: שם, בשער שלישי, בעמ' 432-521.
- 11 ומכיוון שאין זה המצב לאשורו, פועלים במידה משתנה ארגונים רבים, גופים בינלאומיים וממשלות לקבוע סטנדרטים מתאימים בהקשרים האמורים ולאכוף אותם.
- 12 ינוס בניית עסקים חברתיים, לעיל ה"ש 7, בעמ' 124.
- 13 ינוס בניית עסקים חברתיים, לעיל ה"ש 7, בעמ' 13-17.

- 14 בהקשר הזה מתקיים דיון ציבורי נרחב בעקבות המשבר במערכת הפיננסית משנת 2008 והשלכותיו. מקובל לחשוב שאחת הסיבות להתרחשות המשבר היא שמערך התמריצים של מקבלי השכר במערכת הפיננסית היה מוטה לטובת לקיחת סיכונים ויצירת רווח מיידית לטובת העובדים ובעלי המניות, ללא השתתפות בסיכון. גם בישראל מתקיים דיון ציבורי נרחב בעניין זה בעיתונות הכלכלית, בכנסת במסגרת הצעות חוק ובהקמת ועדה ציבורית לעניין. במאמר זה לא אוכל להרחיב בעניין.
- 15 למשל תאגיד Wholefoods. ראו: <http://goo.gl/ferUc>.
- 16 סוגיית האיסור על חלוקת הרווחים רלוונטית גם בבואנו להתייחס לעסקים חברתיים המוקמים על-ידי יזם חברתי המשקיע מהונו הפרטי בעסק, ומשמש גם כבעלים פורמליים של העסק וגם בתפקידי הנהלה (מודל שאינו זוכה להתייחסות ייחודית בכתביו של פרופ' יונס). סוגיית השכר הראוי במקרה זה חופפת במידת מה את הדיון בשאלת חלוקת הרווחים, אך גם סוגיה זו מצויה מחוץ לגדרי עניינו של מאמר זה.
- 17 בניגוד למהלכי הסדרה בארצות-הברית ובאנגליה, שמפאת קוצר היריעה לא אוכל להתייחס אליהם כאן. ראו למשל: תאגיד מסוג L3C (Low profit, Limited Liability Company) בארצות-הברית, המעודד השקעות חברתיות של קרנות פרטיות בארגונים המקדמים מטרות חברתיות במודל עסקי. כן ראו: Community Interest Company באנגליה: www.cicregulator.gov.uk.
- 18 הדיון בהקשר זה רלוונטי גם לגופים אשר מאוגדים כחברה לתועלת הציבור לפי חוק החברות, התשנ"ט-1999.
- 19 זוהי דוגמה כללית, הרלוונטית לעמותות שונות הפועלות בישראל לטובת אוכלוסיות מסוימות-מוגדרות – לעתים קרובות מדובר באוכלוסיית נוער בסיכון או במצוקה, אנשים עם מוגבלויות, קשישים וכיוצא בזה.
- 20 שאלה בסיסית המתעוררת בהקשר זה היא בנושא השימוש בהכנסות מהפרויקט. בעמותות שונות הכנסות הפרויקט משמשות את פעילות העמותה, והמוטבים מן הפעילות נחשבים ל"מתנדבים" בפרויקט או שעצם השתתפותם נחשבת לזכות או לחלק מן התהליך "השיקומי" שלהם. לעומת זאת, בפרויקטים אחרים הכנסות הפעילות משמשות לתשלום שכר עבודה למשתתפי הפרויקט. מצבים אלה מעוררים שאלות חשובות בדבר מעמד משתתפי הפרויקט: האם נרקמים יחסי עבודה בינם לבין העמותה? האם העמותה חייבת לשלם להם שכר עבודה? שמא ניתן לומר כי הם "מוטבים" של הפרויקט, אשר עצם ההשתתפות בו היא זכות עבורם ותהליך ההתעצמות שלהם במסגרתו הוא התמורה המשמעותית שהם זוכים לה? ומנגד – האם תשלום שכר עבודה אינו חלק בלתי-נפרד מתהליך ההתעצמות, ממטרות הפרויקט? ואם ישולם שכר רק כחלק מתהליך ההתעצמות – האם יחולו במקרה דנן יחסי עובד-מעביד, על כל תנאיהם, ביחס לעמותה כמעסיק? על אף חשיבותן הרבה של שאלות אלה, אין מאמר זה עוסק בהן.
- 21 נטילת הזכויות המוחשיות והרוחניות (ציוד ומוניטין) בנסיבות אלה עשויה להיחשב להפרה של האיסור על חלוקת רווחים או של הוראות בדבר העברת נכסי העמותה.
- 22 הסיפא הוספה בתיקון 10 משנת 2007, ועל פי דברי ההסבר להצעת החוק היא באה להדגיש כי עמותה אינה צורת ההתאגדות המתאימה לצורך השגת מטרה עסקית והשאת רווחים. ראו: הצעת חוק החברות (תיקון מס' 4) (חברה לתועלת הציבור), התשס"ה-2005, ה"ח הממשלה 1092, 1107.
- 23 הדיון במוצרי הטקסטיל מהווה דוגמה בלבד. אפשר לחשוב על מוצרים ושירותים רבים אחרים המיוצרים למעשה במסגרת פעילות חברתית-עסקית של עמותות, נמכרים בשוק במחירים תחרותיים בשל הפטור מהחובה לגבות מע"מ ויוצרים תחרות עבור בעלי עסקים קטנים.
- 24 להעמקת הדיון בסוגיית התחרות וביעילות כלכלית כבסיס לקביעת מדיניות מיסוי מלכ"דים, ראו למשל: ישי בר "מיסוי ערך מוסף של מלכ"דים: עיוותי הדין הנוהג, מגבלות תכנון המס והצעה לדיון נורמטיבי" משפטים כג 487 (1994). וראו גם: ישי בר "מיסוי מוסדות ציבור": הדין הנוהג והדין הראוי משפטים כד 283 (1994).
- 25 "9. פטורים ממס: [...]"

(2) (א) הכנסתם של רשות מקומית, מפעל הפיס, ומוסד ציבורי, במידה שלא הושגה מעסק שהם עוסקים בו, או מדיבידנד או מריבית או מהפרשי הצמדה ששולמו על-ידי חבר-בני-אדם שבשליטתם העוסק בעסק... אך שר האוצר רשאי, בצו, לפטור הכנסה שהושגה על-ידי רשות מקומית, או על-ידי מפעל הפיס, או על ידי מוסד ציבורי שהוא קופה לגמילות חסדים, מהמקורות האמורים, למשך תקופה ובתנאים שיקבע, אם נוכח כי ראוי לעשות כן לטובת הציבור;

(ב) בפיסקה זו –

[...]

”מוסד ציבורי” – חבר-בני-אדם של שבעה לפחות שרוב חבריו אינם קרובים זה לזה, או הקדש שמרבית נאמניו אינם קרובים זה לזה, הקיימים ופועלים למטרה ציבורית ונכסיהם והכנסותיהם משמשים להשגת המטרה הציבורית בלבד והם מגישים דין וחשבון שנתי לגבי נכסיהם, הכנסותיהם והוצאותיהם להנחת דעתו של פקיד השומה על פי תקנות שהתקין שר האוצר;

לענין זה,

[...]

”מטרה ציבורית” – מטרה שעניינה דת, תרבות, חינוך, מדע, בריאות, סעד או ספורט וכל מטרה אחרת שאושרה על-ידי שר האוצר כמטרה ציבורית; ...”.

26 לאורך השנים אישר שר האוצר מספר מטרות ציבוריות, אך מאז שנות ה-80 של המאה הקודמת לא אושרו מטרות חדשות (על כך ראו עוד בהמשך). הסדר נוסף, רלוונטי לכאורה, מצוי בסעיף 345 לחוק החברות. הסעיף מסדיר הקמתה של חברה לתועלת הציבור: חברה בע”מ שבתקנונה נקבעו מטרות ציבוריות בלבד ונאסר עליה לחלק רווחים לבעלי מניותיה. רשימת מטרות ציבוריות מפורטת קבועה בנספח לחוק, והיא אינה זהה לרשימה שבסעיף 9(2):

פירוט המטרות הציבוריות

מטרה שעניינה הוא אחד מאלה:

- (1) איכות הסביבה, הגנת הסביבה או הכרת הטבע והסביבה;
- (2) בריאות או הצלת חיים;
- (3) דת, מורשת או הנצחה;
- (4) הגנה על בעלי חיים ודאגה לרווחתם;
- (5) זכויות אדם;
- (6) חינוך, הכשרה מקצועית, תרבות או אמנות;
- (7) מדע, מחקר או השכלה גבוהה;
- (8) ספורט;
- (9) עליה, קליטה או התיישבות;
- (10) צדקה או סעד;
- (11) רווחת הקהילה או פעילות קהילתית, חברתית או לאומית;
- (12) שלטון החוק, משטר, או מינהל ציבורי;

(13) הקמת קרנות או ארגונים לעידוד או לתמיכה בגוף הפועל לאחת או יותר מהמטרות המנויות בתוספת זו.

27 להרחבה ראו: בר “מיסוי מוסדות ציבורי”, לעיל ה”ש 24. ראו גם: איתן צחור “מוסד ציבורי – היבטים לשאלת חיוב הכנסותיו במס” מיסים 3/ב, א-1 (1988). חשוב לציין בהקשר זה כי ממילא ניתן לתכנן את הפעילות העסקית כך שלא ייווצרו רווחים (לפחות לא משמעותיים) בסיומה של כל שנת מס. עניין זה מעורר שאלה אחרת, שלא נעסוק בה, והיא: מהן ההוצאות המוכרות של פעילות עסקית חברתית מהסוג המדובר? נניח שהוצאות על ציוד ומלאי, הוצאות שיווק ופרסום וכדומה הן הוצאות מוכרות לצורך ייצור ההכנסה; אולם האם תשלום עבור קורסים וייעוץ בתחום הפנסיה לנשים העובדות בעסק החברתי יהיו בגדר הוצאה מוכרת? ברור שזוהי הוצאה המצויה בליבת המטרה החברתית – העצמת הנשים, ובפרט העצמתן הכלכלית. אף אם אין זו הוצאה לצורך ייצור הכנסה במסגרת הפעילות העסקית *Per Se*, הרי זו בוודאי הוצאה ראויה למימוש מטרות העמותה; ואם כך, מאי נפקא מינה אם המימון לה בא מהפעילות העסקית של העמותה או היה נתמך מגורם חיצוני? לכאורה, בשני המקרים העמותה לא

- הייתה חבה במס ביחס לסכום הנתרם. אולם מנקודת מבט כלכלית-משקית, ברור שהסכום הנתרם על-ידי תאגיד היה משולם מהנטו, אחרי ניכוי המס שהתאגיד התורם או היחיד היה משלם – תוך הענקת הזיכוי הפוטנציאלי לפי סעיף 46(א). סוגיה זו מעוררת שאלה באשר לצורך בתיקון סעיף 46(א), באופן שיאפשר לדמות מצב של עסקים חברתיים בהקשרים של תרומה (כל סכום שנותרם למטרה חברתית מוסכמת – פטור במלואו), וכן מעוררת את הדיון בנוגע לניהול פעילות עסקית מתוך העמותה לעומת ניהולה באמצעות חברה-בת. בכל מקרה, ברור שהמורכבות נוצרת משום שמלכתחילה ההתאגדות כעמותה לא נועדה לניהול פעילות עסקית, והתיקון האחרון לחוק התכוון להבהיר זאת.
- 28 לצורך פשוטות הדיון נתייחס למושג "חברתי" במסגרת "עסק חברתי" ולמושג "ציבורית" במסגרת "מטרה ציבורית" כזהים; כלומר, הדיון מניח שהתחומים הכלולים בהגדרת "מטרה ציבורית" במסגרת החוק חופפים את התחומים הנחשבים ל"חברתיים" לצורך הגדרת "עסקים חברתיים". חשוב לציין כי אין בהכרח זהות ממשית בין שני המושגים הללו, ובכל מקרה שניהם – "החברתי" וה"ציבורי" – ממילא מהווים כלי קיבול לתכנים שונים בעתות שונות ובמדינות שונות.
- 29 זאת בהתחשב גם בהיקף ההכנסות מן הפעילות. בישראל מקובלת הגישה לפיה תקרת הפטור ממס להכנסה מעיסוק המצוי בליבת מטרות העמותה תעמוד על 15%-20% ביחס לכלל הכנסות העמותה – בהתאם להנחיות מרשות המסים.
- 30 להרחבה והעמקה ראו: בר "מיסוי מוסדות ציבור", לעיל ה"ש 24.
- 31 בנסיבות מקרה זה מוקם המיזם בשותפות עם קרן השקעות (דואליס), בהשתתפות של תאגידים בשוק החופשי ובתמיכת המוסד לביטוח לאומי. זוהי דוגמה חדשנית לשותפות רב-מגורית הייחודית לעסקים חברתיים. בכל מקרה, השותפות העסקית עם קרן השקעות מעוררת, בפני עצמה, אתגרים להגדרת העסק כעסק חברתי, בהיותו מחלק רווחים בפוטנציה גם לתאגיד בשוק החופשי ולא רק לעמותה.
- 32 העסקה ושילוב בתעסוקה כמטרה חברתית: האם קל להבחין בין חברה זו שתוקם לבין כל חברה אחרת אשר מעסיקה עובדים? האם העצמה כלכלית באמצעות העסקה היא מטרה חברתית ראויה דייה כך שכל עסק המעסיק עובדים ייחשב לעסק חברתי? או שמא אפשר לקבוע קריטריונים של "העסקה מעצימה", שיגדירו עסק חברתי ויבחינו אותו מכל עסק אחר? שאלות אלו ממחישות עד כמה מסובך להתייחס להעסקה כמימוש מטרה חברתית במסגרת של עסק חברתי (עם הטבות נלוות). שהרי ברור שהעסקה כשלעצמה כחלק מפיתוח שוק תעסוקה מגוון היא מטרה חברתית כללית; אלא שבשל הידרדרותו של שוק התעסוקה (בישראל ובעולם) ובהיעדר אפשרויות מגוונות של תעסוקה מכבדת, החברה האזרחית מוצאת עצמה מגבשת "תעסוקה מכבדת" כמטרה חברתית. פן נוסף של דיון זה מצוי להלן ביחס להוספת מטרות חברתיות לסעיף 46(א) לפקודת מס הכנסה.
- 33 הרווחים הנמשכים על-ידי הגוף הנוסף עשויים לשרת "מטרה ציבורית" אחרת, או לעבור למעשה לבעלי מניותיו.
- 34 ראו הצעת חוק לתיקון פקודת מס הכנסה (פטור למוסד ציבור על הכנסה מדיווידנד מחברת בת), התש"ע-2010 ודברי ההסבר. פ/18/1945. בהקשר זה אפשר לציין כמודל את הדין החל באנגליה, המאפשר לחברות-בנות של עמותות להעביר תשלום דיווידנד הפטור ממס, ואף מכיר בתשלום זה כתרומה המזכה בהטבת מס. ראו גם: ירון קידר "מס חכות" – <http://goo.gl/3a221> (פרסומי "מנהיגות אזרחית"). מנגד, יש הטוענים כי בכל זאת, ביטול המס על הדיווידנד המחולק לעמותות יגרום לגריעה בהכנסות האוצר ממסים. ההסבר לטענה זו נעוץ בכך שעמותה אינה מחלקת רווחים – ועל כן הכנסותיה מדיווידנדים לא יחולקו, ולא ימוסו עוד; זאת, בניגוד להכנסות מדיווידנד של חברה-אם, אשר עשויה לחלק את רווחיה לבעלי מניותיה כדיווידנד – ואלה ימוסו.
- 35 כנגד הסדר זה ניתן לטעון כי הוא מותיר ל"שוק" פתח משמעותי להפנות משאבים באופן ישיר, ולא דרך מערכת המס הציבורית (שמלכתחילה אמונה על "צדק חלוקתי"). לעומת זאת, ניתן לטעון שהשליטה הציבורית בהקשר זה צריכה לבוא לידי ביטוי באמצעות הפעלה גמישה של הקטגוריות "החברתיות" ("המטרה הציבורית" בסעיף 9(2)).

36 יתרה מזו, אף מתגבר החשש מפני איבוד הפטור הכללי לחבות ממס הכנסה על תרומות, ועל כן ארגונים חברתיים יימנעו מליטול סיכון ולפעול באסטרטגיה זו. סיכון כזה, אם יתממש, לא רק שיביא לחיסולה של העמותה, אלא גם יפגע בכל אותם אנשים המשתתפים בתוכניותיה ושלמענם היא הוקמה ופועלת. זהו סיכון גדול מדי.

37 סירובו של שר האוצר להעניק, באישור ועדת הכספים של הכנסת, היתר לזיכוי מס על תרומות לפי סעיף 46(א) לארגונים כאלו, על רקע היעדר "מטרה ציבורית" מתאימה ומפורשת, מעורר חשש כי אף עשוי להישלל מהם הפטור הכללי מן החבות במס הכנסה לפי סעיף 9(2) – שוב, בהיעדר "מטרה ציבורית" מתאימה מפורשת.

38 ראו: "איגרת הסיכום של הכינוס השביעי של השולחן העגול הממשקי", בעמ' 4 – <http://goo.gl/Febyq>.

39 לאחרונה נפסל מכרז בו זכתה הקרן הקהילתית בטירת הכרמל. מדובר במיזם של התקנת תאים פוטו-וולטאים על גגות מבני ציבור, כאשר ההכנסות והרווחים יועדו בכללותם לרווחת קהילת תושבי טירת הכרמל. למיטב הבנתי, פסילת המכרז נבעה מחוסר הבהירות באשר למעמדה של הקרן הקהילתית ודרכי פעולתה ובאשר למעמדה ותפקידה של הרשות המקומית במסגרת הקרן הקהילתית. מנגד, הרשות לפיתוח כלכלי תל-אביב-יפו יזמה מכרז לחנות חברתית בנמל יפו, אשר עשוי לשמש כדוגמה מעודדת למכרזים המקדמים פעילות במודל של עסק חברתי.